Dede Korkut Hikâyelerinin Deontik Yapısına Dilbilimsel Bir Bakış*

Duygu Kamacı Gencer*

1. Giriş

Kipliğin konuşucu ve dinleyici düzleminde ortaya çıkan anlamsal bir kategori olması, bağlam odaklı çalışmalar eşliğinde de onun ayrıntılı biçimde ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu noktadan hareketle, Oğuzların sosyal, siyasal ve dini yaşamlarına dair zengin içerik sunan Dede Korkut Hikâyelerinin deontik yapısının bütüncül biçimde bağlam odaklı incelenmesi çalışmanın birincil amacıdır. Araştırmanın amacına yönelik seçilen ve örneklemi oluşturan Dede Korkut Hikâyeleri (Özçelik, 2016), doküman analizi yöntemi ile incelenmiş ve bulguları destekleyecek sayıda betimleme ve örnekleme yoluna gidilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Ahlak (morality), mutlak olarak iyi olduğu düşünülen ya da belli bir yaşam anlayışından kaynaklanan davranış kuralları bütünü (Cevizci, 2010: 24) iken, *etik* (ahlak felsefesi), aralarındaki benzerlik ya da farklılıklardan yola çıkarak ahlak görüşlerini ve öğretilerini tasnif ederek eleştiren bir felsefe disiplinindir. Etiğin odak noktası ise bir ilke, inanç ve değere bağlı istençli bir davranış olan *eylemdir* (Özlem, 2010: 20-28). Her eylemde bir arka plan mevcuttur ve eylemi gerçekleştiren kılıcı/kılıcılar etik bir ilişki halindedirler (Tepe, 2011: 16).

Kimi felsefeciler etiğin bilgisel olmaması sebebi ile felsefeye dahil olamayacağını dile getirirken, kimileri bilgiyi merkezine koyan bir etik inşa etmenin imkânsızlığına dikkat çekerek *metaetiği* kurmuşlardır (Tepe, 2011: 12-13). Metaetiğe göre felsefenin birincil görevi dilin mantıksal analizi iken felsefecilerin görevi, ahlaki yargıları analiz ederek davranış ölçütlerini tartışarak açıklığa kavuşturmaktır (Cevizci, 2002: 6-9).

Metaetik, ahlaki yargı ya da önermeleri analiz ederken *dili* araç olarak kullanmaktadır. Ahlak mantıkçılarına göre dil, *betimleyici* ve *olması gerekenin dili* olarak ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ilki olan *betimleyici dil*, olay ya da

---

* Bu bildiri yazarın, Prof. Dr. Erdoğan Boz danışmanlığında hazırlamış olduğu "Anlamsal Bir Fenomen Olarak Kiplik: Dede Korkut Örneği" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

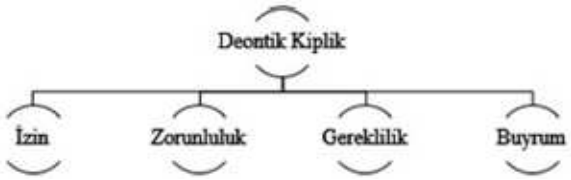
* Arş. Gör. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, dkamaci@ogu.edu.tr.

durumları anlatan dildir. Kiplik sayesinde ifade edilen *olması gerekenin dili* ise buyruk ve değer yargıları dili olarak kendi içinde sınıflandırılabilir (Özlem, 2010: 152).

Metaetikte *olması/olmaması gerekenleri* işaretleyen *kipsel mantık* tabanlı *kiplik* (modality) kavramı, dilbilimi alanyazınında teorik ve pratik akıl[1] ayrımından hareketle *önerme* (propositional) ve *eylem*[2] kipliği (event) olmak üzere iki kısımda ele alınmıştır[3]. *Zorlayıcı* ya da *bağlayıcı* anlamına gelen ve dilbilimde genellikle *izin* ve *zorunluluk* kavramları ile birlikte kullanılan *deontik* terimi, bir olayı yüklenme ya da üzerine alma konusunda birini ya da birilerini yasaklama ve birine ya da birilerine izin verme gibi dayatmalar olarak tanımlanmaktadır (Ziegeler, 2006: 261). Genel olarak bir otoriteye bağlı olan deontik kiplik, sözcedeki durum ya da eylemlerin *ahlaki arzu edilirliğini* (moral desirability) işaretleyen bir gösterge olarak da tanımlanabilir (Nuyts, 2005: 4-5, Palmer, 2001: 70).

İzin, *zorunluluk*, *gereklilik* gibi eylemlerin sorumlu kişiler tarafından yerine getirilmesi ile ilgili olan ve aynı zamanda sosyal işlev de yüklenen deontik kipliğin (Salkie, 2009: 82; Bybee ve Fleischman, 1995: 4) iki ana kategorisi *izin* ve *zorunluluktur*. Deontik kiplikte içsel ve dışsal zorunluluklar mevcuttur (Bhat, 1999: 64). Bunlar sorumlu kılıcıların gerçekleştirmek zorunda oldukları yüksek bir düzenden kaynaklanmaktadır (Cevizci, 2010: 1674) ve kendi içinde mutlak ahlaksal gereklilikten, arzu edilirlik ve kabul edilebilirliğe uzanan bir ölçek içermektedir (Güven, 2015: 11-12).

Deontik kipliği *izin*, *zorunluluk*, *gereklilik* ve *buyrum* olmak üzere dört alt başlıkta incelemek mümkündür:

Şekil 1. Deontik Kipliğin Ana Kategorileri

[1] Kök ve bilgisel kiplik kategorileri insanın zihinsel aktivitesinin iki farklı alanına aittir: Etki ve/veya eylem alanı ve bilgi alanı. Etki/eylem ve bilgi ayrımı psikolojinin iki önemli alanına tekabül eder, bilişsel ve algısal psikoloji klinik ve sosyal psikolojiden genel olarak ayrı inşa edilen bir alandır. Dilde etki/eylem ve bilgi karşıtlığı biçimsel ve sözdizimsel alanlarda gözlemlenebilir (Larreya, 2009: 11).

[2] Anglo-Amerikan literatüründe bilgi kipliğine karşın daha çok yükümlülük ile ilişkilendirilen kök (root) kiplik terimi kullanılmaktadır (Nuyts, 2005: 7).

[3] Önerme ve eylem kipliği sınıflandırmasından başka dilbilimciler gerçeklik-gerçekdışılık, kılıcı odaklı-eyleyici odaklı kiplik sınıflandırmaları da yapmışlardır.

Deontik kipliğin ana kategorilerinden ilki olan *izin kipliği* (permissive), *zorunluluk* (obligation) ve *istek* (volition) gibi anlam alanları ile doğrudan ilişkilidir (Nuyts, 2005: 9). İzin kategorisi kimi araştırmacılara göre *kök olsılık* (root possibility) kaynaklıdır. Kök olasılık (izin) anlamı, doğrudan sosyal izin anlamı da içerebilmektedir (Bybee vd. 1994: 193-194).

Bir başka deontik kiplik türü olan *zorunluluk kipliği* (obligation) ise alanyazınında *gereklilik* (necessity) ile birlikte tanımlanmıştır. Ancak *zorunluluk* ve *gereklilik* sosyal şartlar bakımından birbirinden farklı konumdadır. *Zorunluluk*, kılıcıyı eylemi yerine getirmeye zorlayan güçlü veya zayıf haricî sosyal şartların varlığı iken *gereklilik*, dâhilî şartların varlığıdır (Bybee vd. 1994: 177). "*Yasa, kanun, otorite sahibinin getirdiği zorunluluk, dini kurallar*" gibi yaptırımı olan alanlarda yer alan zorunluluğa karşın gereklilik "*ideal-merkezli, olağan merkezli, kişisel inanç ve görüş, istek*" gibi yaptırımı daha az olan alanlarda yer almaktadır (Corcu, 2005; Corcu Gül, 2006: 109).

Deontik kipliğin diğer kategorilerinde olduğu gibi *buyrum kipliğinde* (imperative) de yaptırım gücü yüksek olan otorite, dinleyicinin/kılıcının bir eylemin yerine getirmesini ya da getirmemesini buyurur. Buyrum kipliğini zorunluluk ve gereklilik kipliğinden ayıran şey kılıcıya *doğrudan* buyurma esnasında ortaya çıkan bir anlam olmasıdır (Bybee vd., 1994:179). Bir ifadenin buyrum anlamı işaretleyebilmesi için "*istek, buyrum gücü, eylem-buyrum uyumu, buyrum-fayda ilişkisi*" olmak üzere dört bileşenin bulunması gerekmektedir (Usta, 2016: 321).

3. Bulgular

Dede Korkut Hikâyelerinde kişi kadrosunun çoğunluğu yönetici tabakadandır. Bu yönetici tabaka içinde *Bayındır Han* en üst otoriteyi temsil etmektedir. Bayındır Han'ın buyrukları dinleyiciler tarafından sorgulanmaz. Yönetici sınıftan başka, hikâyelere ismini veren *Dede Korkut* kutsal kimliği ile *Bayındır Han*'dan sonra toplumda yüksek statüye sahip kahramanlardan en önemlisidir. *Dede Korkut*, Oğuzların sosyal yaşamlarını düzenleyici ve denetleyici bir işleve sahiptir. Toplumdaki en küçük sosyal birim olan aile yapısındaki otoriteyi ise *baba* temsil etmektedir. *Anne* ise kocasına ve çocuklarına akıl veren, onların birbirleri ya da toplumla olan ilişkilerini düzenleyen kimse konumundadır (Pehlivan, 2015: 296-297).

Dede Korkut Hikâyelerinde yaptırım gücüne sahip kişi/kişilerin dinleyicileri yükümlemesi durumsallık arz etmektedir. Söz konusu hikâyelerde otorite temsili, koşullara bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. En üst otoriteyi temsil eden kahraman, kutsal kişi ya da kişiler ile karşı karşıya kaldığında

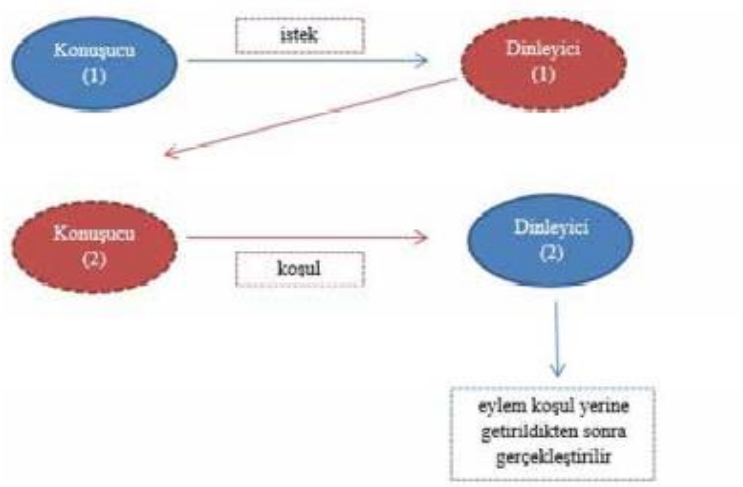
yaptırım gücünü kullanmayabilir. Aynı şekilde kutsal kimliğe sahip kişi/kişiler üzerinde de otorite kurulabilir.

3.1. Dede Korkut Hikâyelerinde İzin

Dilbilim alanyazınında zorunluluğun zayıf versiyonu olarak nitelendirilen izin kipliği zorunluluk dışında bir dinamik kiplik kategorisi olan *istek* (volition) kipliği ile de ilişkilendirilmiştir (Nuyts, 2005: 9). DK'de[4] izin kipliğinin işaretlenmiş olduğu sözcelerde konuşucuların öncelikli olarak *istek* anlamı işaretlemesi, sonrasında ise dinleyicinin eylemin gerçekleştirilmesine onay vermesi ya da koşul öne sürmesi söz konusudur. DK'de izin kipliği, kimi zaman istek anlamından bağımsız olarak da işaretlenmiştir. Bu noktadan hareketle DK'de *koşula bağlı izin, koşula bağlı olmayan izin* ve *isteğe bağlı olmayan izin* olarak üç alt kategorinin yer aldığını söylemek mümkündür.

3.1.1. Koşula Bağlı İzin

DK'de koşula bağlı izin kipliğinde, izin talep eden [konuşucu (1) ve dinleyici (2)] öncelikle bağlamda istek kipliğini işaretlemekte, izin verici ise [dinleyici (1) ve konuşucu (2)] isteği onaylamadan önce bir koşul öne sürmektedir. Böylelikle talebin gerçekleşmesi koşula bağlı olur. İzin verilen eylem ise koşul yerine getirilince gerçekleştirilir:

Şekil 2. DK'de Koşula Bağlı İzin Şeması

4 Dede Korkut Hikâyeleri çalışmanın bu bölümününden itibaren DK kısaltması ile karşılanacaktır. Bu çalışmada yer alan metin örnekleri, Özçelik'in 2016 yılında yayımlamış olduğu *Dede Korkut Dresden Nüshası* adlı çalış- masından alınmıştır.

DK'de koşula bağlı izin verilirken, izin verici ile izin talep eden arasında statü farkının olduğunu görülmektedir. Statü sahibi Oğuz beyleri esir düşmeleri halinde statülerini kaybederek izin veren taraf değil de izin talep eden taraf olmuşlardır:

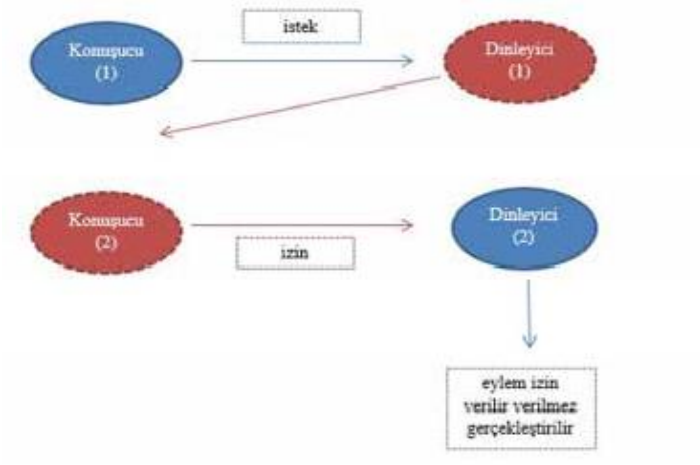
(82b) (10) Allāh (11) Teʿālaya Deli Dumruluŋ burada sözi ḫoş geldi. (12) ʿAzrāyile nidā eyledi kim Çün deli ḳavat menüm birligüm (13) bildi, birligüme şükür ḳıldı; yā ʿAzrāyil, Deli (83a) Dumrul[-] a! Cān yėrine cān **bulsun,** anuŋ cānı **āzād** (2) **olsun**, dėdi.

(134b) (5) Kāfirler yine Teküre geldiler. (6) Tekür eydür: Bu ḳatla üç yüz varuŋ! dėdi. Kāfirler eydür: Varmazuz; (7) kökümüz keser, hepümüz ḳırar! dėdiler. Tekür eydür: Ya nėce eylemek gerek? (8) Varuŋ ol ṭutsaḳ yigidi çıḳaruŋ, getürüŋ. Depegen götini (9) süsegen yırtar. At vėrüŋ, ṭon vėrüŋ! dėdi. Geldiler, Egrege (10) eyitdiler: Yigit, saŋa Tekür himmet eyledi. Şunda bir delü yigit (11) yolcı-nuŋ yolaḳçı-nuŋ, çobanuŋ çoluġuŋ etmegin alur. (12) Ṭut ol delüyi **öldür,** seni **ḳoyu vėrelüm, var gėt,** dėdiler. (13) Ḫoş ola! dėdi. Egreki zindāndan çıḳardılar, saçı (135a) (1) saḳalını yülidiler; bir at, bir ḳılıç vėrdiler. Üç yüz kāfir (2) aŋa yoldaşlıġa vėrdiler, oġlanuŋ üzerine geldiler. Üç (3) yüz kāfir gėŋ yėrde ṭurdılar.

(144b) (3) Tekür eydür: Ḳazan Beg, üzerümüze yaġı geldi. (4) Bu yaġıyı üzerümüzden **ırarısaŋ** seni **ḳoyu vėrelüm**, dėdiler. Hem (5) ḫarāca muṭī̄ʿ olalum, sen daḫı and iç[-]kim bu bizüm ėle yaġı-lıġa (6) gelmeyesin, dėdiler. Ḳazan eydür: Vallāh billāh, ṭoġrı yolı görüriken (7) egri yoldan gelmeyelüm, dėdi.

3.1.2. Koşula Bağlı Olmayan İzin

Koşula bağlı olmayan izin anlamı DK'de izin talebinde bulunan konuşucunun [konuşucu (1), dinleyici (2)] talebinin, izin verici tarafından hemen onaylanması durumunda işaretlenmiştir:

Şekil 3. DK'de Koşula Bağlı Olmayan İzin Şeması

Koşula bağlı olan izin gibi koşula bağlı olmayan izin anlamı DK'de işaretlenirken, izin talep eden ve izin isteyen kişiler arası statü farkı göze çarpmaktadır. Bayındır Han, Kazan Beg, Tekür statü ve yaptırım sahibi kişilerdir.

(83b) (3) Babası eydür: Oġul oġul, ay (4) oġul! Cānum pāresi oġul! Ṭoġduġında ṭoḳuz (5) buġra öldürdügüm aṣlan oġul! Dünlügi altun ban (6) èvümüŋ ḳabzası oġul! Ḳaza beŋzer ḳızumup gelinümüŋ (7) çiçegi oġul! Ḳarşu yatan ḳara ṭaġum **gerekise** söyle (8) **gelsün,** ʿAzrāyilüŋ yaylası **olsun!** Ṣovuḳ ṣovuḳ (9) bıŋarlarımı **gerekise** aŋa içit **olsun!** Tavla tavla (10) şehbāz atlarum **gerekise** aŋa binit **olsun!** Ḳatar (11) ḳatar develerüm **gerekise** aŋa yüklet **olsun!** Aġa-(12)-yılda aġca ḳoyunum **gerekise** ḳara mudbaḳ altında anu (13) şöleni **olsun!** Altun, gümüş, pul **gerekise** aŋa (84a) ḫarclıḳ **olsun!** Dünye şīrin, cān ʿazīz; cānumı ḳıya-(2)-bilmen, bellü bilgil. Senden ʿazīz senden sevgilü anaŋ-dur. (3) Oġul, anaŋa var! dèdi.

(103a) (3) Ḳażılıḳ (4) Ḳoca dèrleridi bir gişi varıdı, Bayındır Ḫânuŋ vezīri (5) idi. Şerābuŋ itisi başına çıḳdı ḳaba diz[in]üŋ üzerine (6) çökdi, Bayındır Ḫāndan aḳın diledi. Bayındır Ḫān (7) destūr vèrdi: **Nereye dilerisеŋ var,** dèdi.

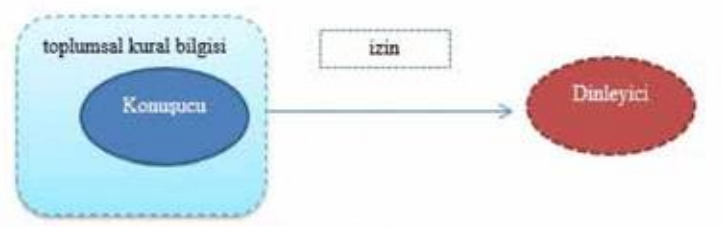
(110a) (4) Meger ol[-]dem Bayındır (5) Ḫān beglerile seyrāna binmişleridi. Bu bıŋaruŋ üzerine geldiler, (6) gördiler kim bir ʿibret nesne yatur, başı göti belürsiz. (7) Çevre aldılar. Èndi bir yigit bunı depdi, depdükçe böyüdi. (8) Birḳaç yigit daḫı èndiler, depdiler, depdüklerince böyüdi. (9) Aruz Ḳoca daḫı ènüp depdi, mahmūzı ṭoḳındı (10) bu baġanaḳ yarıldı, içinden bir oġlan çıḳdı; gevdesi (11) ādem, depesinde bir gözi var. Aruz aldı bu oġlanı (12) etegine ṣardı, eydür: Ḫānum, maŋa vèrüŋ; oġlum Basaṭıla (13) bèsleyeyin, dèdi. Bayındır Ḫān: Senüŋ **olsun,** dèdi.

3.1.3. İsteğe Bağlı Olmayan İzin

DK'de koşula bağlı ya da koşula bağlı olmayan izin kipliğinden başka isteğe bağlı olmayan izin anlamı daişaretlenmiştir:

(64b) (13) Ḳazan (65a) (1) Beg elin eline çaldı, ḳaş ḳaş güldi. Eydür: A Begler! (2) Oruz ḫūb söyledi, şeker yėdi. Begler! Siz **yeŋüz içüŋüz**, (3) ṣoḥbetüŋüz **ṭaġıtmaŋuz.** Men bu oġlanı alayın, ava gėdeyin. Yedi günlük azuġıla çıḳayın. Oḫ atduġum yėrleri, ḳılıç (5) çalup baş kesdügüm yėrleri göstereyim. Kāfir serḥaddına (6) Cızıġlara, Aġlaġana, Gökçe Ṭaġa aluban çıḳayın. Ṣoŋra (7) oġlana gerek olur, a begler! dėdi. Ḳoŋur atın çekdürdi, (8) buṭun bindi, üç yüz muraṣṣaʿ ṭonlu yigit ṣayladı, (9) boyına aldı. Ḳırḳ ala gözlü yigidin Oruz boyına aldı. (10) Ḳazan oġlını alup ḳara ṭaġlar üzerine ava çıḳdı, (11) av avladı, ḳuş ḳuşladı, ṣıġın gėyik yıḳdı. Gök (12) alaŋ görklü çemene çadır tikdi. Birḳaç gün begler ile (13) yėdi içdi.

Söz konusu tanıkta istek anlamından ziyade sosyal kuralların ya da tercihlerin gerektirimi olan eylemin, konuşucunun arka plan bilgisinde yer aldığı ve bu bilgiye göre konuşucunun dinleyicilere izin verdiği söylenebilir. Böylelikle söz konusu kategori için, izin vericinin (konuşucu) arka plan bilgisinden hareketle dinleyicilere izin verdiğini söylemek mümkündür:

Şekil 4. DK'de İsteğe Bağlı Olmayan İzin Şeması

3.2. Dede Korkut Hikâyelerinde Zorunluluk

Bünyesinde bir otorite ve otoritenin yaptırım gücünü barındıran *zorunluluk kipliği*, DK'de genel kaideler ve hükümlerden, toplumsal statüden, akıl yürütme ve fikir birliği sonucu varılan sonuçtan kaynaklanan zorunluluk durumlarında işaretlenmiştir.

DK'de erkek çocuklar için statü kazanmanın yolu yiğitlik göstermektir. Erkek çocuğunun yiğitlik gösterip beylik alabilmesi için babalar çocuklarına *zorunluluk* anlamı yüklemektedirler. Yiğitlik göstererek beylik almaya hak

kazanan çocuk için beylik isteme/zorunlu kılma ve çocuğa ad verme eylemi ise Dede Korkut tarafından gerçekleştirilmektedir:

(67b) (5) Ḳazan burada ṣoylamış, görelüm ḫānum ne ṣoylamış. Ḳazan (6) eydür: Oġul oġul, ay oġul! Yaġıya gi[r]üp baş kesmedüŋ, (7) ādem öldürüp ḳan dökmedüŋ. Ala gözlü ḳırḳ yigidi boyuŋa (8) **alġıl**, gögsi gözel ḳaba ṭaġlar başına **çıḳġıl**, menüm (9) ṣavaşduġum, menüm dögişdügüm, menüm çekişdügüm, menüm ḳılıçlaşduġum (10) **görgil, ögrengil** ve hem bize puṣu **olġıl,** oġul! dėdi.

(10b) (12) Hey Dirse Ḫān! Beglik **vėrgil**, taḫt **vėrgil** [bu] oġlana (13) erdemli-dür. Boynı uzun bedevī at **vėrgil**, [bu oġlana] binid olsun, (11a) (1) hünerli-dür. Aġayıldan tümen ḳoyun **vėrgil**, bu oġlana şişlik (2) olsun, erdemli-dür. Ḳaytabandan ḳızıl deve **vėrgil**, bu oġlana (3) yüklet olsun, hünerli-dür. Altun başlu ban ėv **vėrgil**, (4) bu oġlana gölge olsun, erdemli-dür. Çign[i] ḳuşlı cebe (5) ṭon **vėrgil**, bu oġlana gölge olsun, hünerli-dür.

(11a) (5) Bayındır Ḫānuŋ (6) aġ meydānında bu oġlan ceng ėtmiş-dür, bir boġa öldürmiş[-dür]. (7) Senüŋ oġluŋ adı Boġaç **olsun.**

DK'de zorunluluk anlamı her zaman statüsü yüksek kişi tarafından yüklenmez. Kimi zaman sosyal hayatı düzenleyen kurallar da kişilere bir eylemi yerine getirme ya da getirmeme hakkında zorunluluk yükleyebilirler:

(11b) (7) Aḳan ṭurı ṣulardan ḫaber gėçe, arḳurı yatan ala ṭaġdan (8) ḫaber aşa, ḫānlar ḫānı Bayındır[a] ḫaber vara: Dirse Ḫānuŋ oġlı (9) böyle bidʿat işlemiş, dėyeler. Gezdüğüŋ-den öldüğüŋ yėg ola. (10) Bayındır Ḫān seni çaġıra, saŋa ḳatı ḳazab eyleye. Böyle oġul (11) senüŋ neŋe gerek? Böyle oġul olmaḳdan olmamaḳ yėgdür, **öldürseŋe!** (12) dėdiler.

(89a) (6) Eydür: Buldum oġul, hünerüŋ var ise... (7) dėdi. Ḳan Ṭuralı eydür: Altun aḳça mı ister, (8) ḳatar [ḳatar] beserek mi ister? Babası eydür: Oġul, hüner gerek, hüner, (9) dėdi. Ḳan Ṭuralı eydür: Baba, yelisi ḳara ḳażılıḳ atuma (10) eyer ṣalayım a! Ḳanlu kāfir ėline aḳın çapayım, baş (11) keseyim, ḳan dökeyim; kāfire ḳan kuşdurayım. Ḳul (12) ḳaravaş getüreyim, hüner göstereyim, Ḳaŋlı Ḳoca eydür: (13) Hay cānum oġul, hüner dėdigüm ol degül. Ol ḳız (89b) için üç cānvar saḳlamışlar. Her kim ol üç cānvarı (2) başsa, ol ḳızı aŋa vėrürler, başup öldürmese (3) anuŋ başını keserler, burca aṣarlar, Ḳan Ṭuralı (4) eydür: Baba, bu sözi sen maŋa dėmemek gerek idüŋ. Çünki (5) dedüŋ, elbetde **varsam gerek.** Başuma ḳaḫınc yüzüme toḫınc (6) olmasun. Ḳadun ana, beg baba, esen ḳaluŋ! dėdi.

(6a) (5) Ṭur, (6) etmek getür, yėyelüm; bu da yėsün dėse bişmiş etmegüŋ baḳası olmaz, (7) **yėmek gerekdür.**

(42a) (1) Ḳız eydür: Yigit, (2) Pay B̄icānuŋ ḳızı Bānu Çiçek menem, dėdi. Beyrek üç (3) öpdi, bir dişledi, Dügün ḳutlu olsun ḫān ḳızı! (4) dėyü barmaġından altun yüzügi çıḳardı, ḳızuŋ barmaġına (5) gėçürdi. Ortamuzda bu nişān olsun ḫān ḳızı! dėdi. (6) Ḳız eydür: Çün böyle oldı, hemān imdi ilerü **ṭurmaḳ (7) gerek** beg oġlı! dėdi. Beyrek daḫı: Nola ḫānum, baş üzerine (8) dėdi.

Oğuzlarda statü ve otorite sahibi kişi/kişiler dinleyicilere sıklıkla *zorunluluk* anlamı yükleyebilmektedirler:

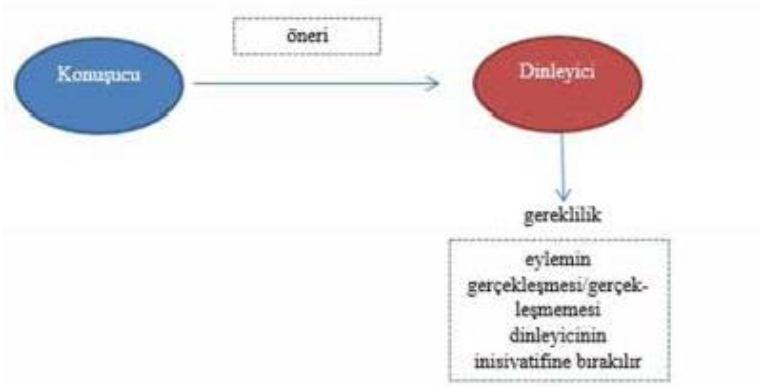
(42b) (12) Ḳalın Oġuz beglerini (13) hep oḫıdılar, odalarına getürdiler, aġır ḳonuḳlıḳ eylediler (43a) (1) Kalın Oġuz begleri eyitdiler: Bu ḳızı istemege kim vara (2) bilür? Maṣlaḥat gördiler ki Dede Ḳorkut **varsun**, (3) dėdiler.

(112a) (3) Dede (4) Ḳorḳud döndi, Oġuza geldi, eydür: Yüŋlü Ḳoca ile (5) Yapaġulu Ḳocayı Depegöze verüŋ, aşın **pişürsün**, dėdi. (6) Ve hem günde iki ādem ile bėş [-]yüz ḳoyun istedi, dėdi. Bunlar (7) daḫı rāżī̄ oldı.

(135a) (3) Egrek eydür: Ḳanı ol delü yigit? (4) Iraḳdan gösterdiler. Egrek eydür: Gelüŋ varalum, dėdi (5) Ṭutalum, Kāfirler eydür: Tekürden **buyruḳ** saŋa **oldı**, sen var! (6) dėdiler.

3.3. Dede Korkut Hikâyelerinde Gereklilik

DK'de konuşucular *gereklilik kipliğini* işaretlerken kamusal düzen ya da toplumsal statü farklarından kaynaklanan zorunluluk anlamından farklı olarak, dinleyicinin çıkarını gözeterek dinleyiciye yerine getirilmesi ya da getirilmemesi durumunda yaptırımı olmayan tavsiyeler vermişlerdir. Konuşucunun dinleyici yararına dile getirdiği önerilerdeki eylemi gerçekleştirmek/gerçekleştirmemek tamamen dinleyicinin inisiyatifine bırakılmıştır:

Şekil 5. DK'de Dinleyici Yararı için Kodlanan Gereklilik Anlamı Şeması

Zorunluluktan farklı olarak DK'de dinleyici/dinleyicilere *gereklilik* anlamı yüklenirken kişiler arası statü farkı belirgin değildir. Gereklilik kipliğinde genellikle dinleyici/dinleyicilerin yararı gözetilir:

(15a) (11) Oġlan anda yıḳılduḳda boz atlu Ḫıżır oġlana (12) ḫāżır oldı. Üç ḳatla yarasın eliyile ṣıġadı: Saŋa bu yaradan, (13) **ḳorḫma** oġlan, ölüm yoḳdur. Ṭaġ çiçegi anaŋ südiyile senüŋ (15b) (1) yaraŋa melhem-dür, dėdi, ġāyib oldı.

(27a) (4) Çobana eydür: (5) Mere çoban, ḳarnuŋ açıḳmamışiken, gözüŋ[-]a ḳararmamış iken (6) bu aġacı **ḳoparı gör!** Yoḫsa seni bunda ḳurtlar ḳuşlar (7) yėr, dėdi.

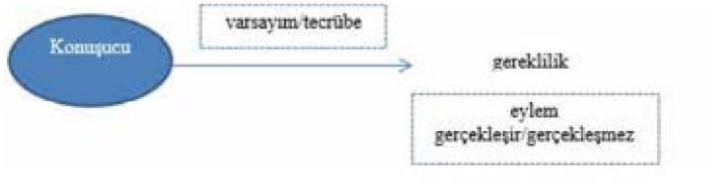
(82a) (11) ʿAzrāyil eydür: Mere deli (12) ḳavat, maŋa ne yalvarursın? Allāh Teʿālaya **yalvar!** Menümde (13) elümde ne var? Men daḫı bir yumuş oġlanıyam, dėdi.

(83b) (1) Dünye ṣi̇rin, cān ʿazi̇z; cānumı ḳıya-(2)-bilmen, bellü bilgil. Senden ʿazi̇z senden sevgilü anaŋ-dur. (3) Oġul, anaŋa **var!** dėdi.

(9a) (4) Yėrüŋden **örü ṭurġıl**, ala çadıruŋ yėr yüzine (5) **dikdürgil**, atdan ayġır, deveden buġra, ḳoyundan ḳoç **öldürgil**, (6) İç Oġuzuŋ, Ṭaş Oġuzuŋ beglerin üstüŋe yıġnaḳ **ėtgil**. (7) Aç görseŋ ṭoyurġıl, yalıncaḳ görseŋ **ṭonatġıl**, borclu[y]ı (8) borcından **ḳurtarġıl**. Depe gibi et yıġ, göl gibi ḳımız ṣaġ-dur; (9) ulı ṭoy ėyle, ḫācet dile.

(132a) (2) Ata (3) ana aġlaşup Ḳazana ādem ṣaldılar. Oġlan, ḳardaşın (4) aŋdı, gėder. Bize ne ögüt vėrürsin? dėdiler. Ḳazan eydür: (5) Ayaġına at ṭuşaġın **uruŋ**, dėdi.

DK'de *gereklilik* anlamı her zaman dinleyici ya da dinleyicilere yüklenmez. DK konuşucuları, toplumlarına dair art alan bilgilerinden hareket ederek veya akıl yürüterek kendileri için *gereklilik* anlamı yüklemektedirler:

Şekil 6. DK'de Konuşucunun Kendi Yararı İçin Kodladığı Gereklilik Anlamı Şeması

Böylelikle diğer gereklilik ifadelerinden farklı olarak konuşucu, bir başkası için değil de kendi çıkarı için gereklilik anlamı işaretlemiştir.

(12a) (10) Dirse Ḫān eydür: Varuŋ getürüŋ, (11) öldüreyim, böyle oġul maŋa **gerekmez**, dėdi.

(42a) (8) Beyrek ḳızdan ayrılup ėvlerine geldi aġ ṣaḳallu (9) babası ḳarşu geldi, eydür: Oġul, dan dansuḫ bugün (10) Oġuzda ne gördüŋ? Eydür: Ne göreyim? Oġlı olan ėve-(11)-rmiş ḳızı olan göçürmiş, Babası eydür: Oġul, ya seni (12) ėvermaḫ mı gerek? Belī pes aġ ṣakallu ʿazīz baba, **ėvermaḫ** (13) **gerek**, dėdi.

(24b) (9) Ṣudan gėçdi, bu kez bir ḳurda ṭuş (10) oldı. Ḳurd yüzi mübārek-dür, ḳurdılan bir **ḫaberleşeyim**, dėdi.

(42b) (8) Babası eydür: Ay oġul, Bānı Çiçegüŋ (9) bir deli ḳardaşı vardur; adına Delü Ḳarçar dėrler, ḳız dileyeni (10) öldürür. Beyrek eydür: Ya pes nėdelüm? Bay Böre Beg eydür: (11) Oġul, ḳalın Oġuz beglerini odamuza **oḫıyalum**; nėce maṣlaḥat (12) görürlerise aŋa göre **iş ėdelüm**, dėdi.

(110b) (1) Aruz, Depegözi aldı ėvine getürdi. Buyurdı, bir dāye (2) geldi, emcegini aġzına vėrdi. Bir ṣordı olanca südin (3) aldı, iki ṣordı ḳanın aldı, üç ṣordı cānın (4) aldı. Birḳaç dāye getürdiler, helāk etdi. Gördiler (5) olmaz, Süd ile **bėsleyelüm**, dėdiler. Günde bir ḳazan süd yėtmezidi.

(117a) (1) Saŋa ölüm yoġımış. Ṣol maġārayı gördüŋ mi? Basaṭ (2) eydür: Gördüm, Eydür: Anda iki ḳılıç var; biri ḳınlu, biri (3) ḳınsuz. Ol ḳınsuz keser menüm başumı. Var getür, menüm başumı (4) kes, dėdi. Basaṭ maġara ḳapusına vardı gördi bir (5) ḳınsuz ḳılıç, ṭurmaz ėner çıḳar. Basaṭ eydür: Men muŋa bi-(6)-tekellüf **yapışmayam**, dėyüp gendü ḳılıcın çıḫardı, ṭutdı iki (7) pāre böldi.

3.4. Dede Korkut Hikâyelerinde Buyrum

Yönlendiricilerin en güçlüsü olan *buyrum* (Palmer, 2001: 80) ikinci bir şahısa doğrudan buyurma esnasında ortaya çıkan bir anlamdır (Bybee vd., 1994: 179). *Buyrum kipliğinin* işaretlenebilmesi için konuşucunun dinleyiciden statü olarak daha üstün bir konumda olması zorunludur.

Buyrum gücüne sahip bir otoritenin varlığı, buyrum ile zorunluluk anlamları arasında ilişkinin var olup olmadığı sorusunu da akla getirmektedir. *Buyrumun* doğrudan *emir* barındıran doğası *zorunluluk* ile *buyrum kipliğini* birbirinden ayırmaktadır. Zorunlulukta kimi zaman özne kendi kendine mevcut düzenden/kurallardan yola çıkarak zorunluluk kodlayabiliyorken *buyrum kipliğinde* doğrudan kanun/kural koyucunun istekleri söz konusu olmaktadır. Dinleyiciye doğrudan yöneltilen bu isteklerin gerçekleştirilmesi veya

gerçekleştirilmemesi mecburi kılınmıştır ve zorunlulukta olduğu gibi eylemle-eylemlerin gerçekleştirilmemesi/gerçekleştirilmesi durumunda konuşucunun (buyurucunun) gücü ile orantılı yaptırımlar uygulanmıştır.

DK'de *buyrum* anlamını *yönlendiriciler* (directives) aracılığı ile işaretleyen konuşucular, otoritelerini kullanarak dinleyici/dinleyicilere bir eylemi yerine getirmeleri ya da getirmemelerini emrederler. Söz konusu otorite aile içinde baba, yönetici tabaka, kutsal ya da olağanüstü varlıklardır:

(127b) (13) Ḥaḳ (128a) (1) Teʿāla Cebrayile buyurdı kim: Yā Cebrayil! **Var**, şol ḳuluma (2) ḳırḳ erce ḳuvvet vėrdüm, dėdi.

(8b) (10) Ḫān ḳızı yėrümden ṭurayın mı? (11) Yaḳaŋıla boġazuŋdan ṭutubanı ḳaba ökçem altına ṣalayın mı? Ḳara polat (12) uz ḳılıcum elüme alayın mı? Öz gevdeŋden başuŋı keseyin mi? Cān (13) ṭatlusın saŋa bildüreyin mi? Alca ḳanuŋ yėr yüzine dökeyin mi? Ḫān (9a) (1) ḳızı, sebebi nedür? **Dėgil** maŋa, ḳatı ḳażab ėderem şimdi saŋa!

(123b) (4) Tekür eydür: Ḳalḳubanı (5) yėrüŋüzden **örü ṭuruŋ!** Yatur yėrde Beg Begili **ṭutuŋ!** Aġ (6) ellerin ḳarusından **bağlaŋ!** Ġāfillüce görklü **başın kesüŋ! (7)** Alca ḳanın yėr yüzine **döküŋ!** Ėlin günin **çapuŋ!** Kızın gelinin (8) **yesir ėdüŋ!** dėdi.

(115a) (6) Mere ḳocalar (7) ikindü vaḳtı munı maŋa **çevüresiz,** yėyem, dėdi, yine uyudı.

(49a) (10) Beyregüŋ babası (11) Bay Böre Beg daḫı bāzirgānları ḳıġırdı, yanına getürdi, (12) eydür: Mere bāzirgānlar, varuŋ, iḳlīm [iḳlīm] araŋ, Beyregüŋ ölüsi [dirisi] (13) **ḫaberin getüreydüŋüz ola mı**; dėr.

(110b) (1) Aruz, Depegözi aldı ėvine getürdi. **Buyurdı**, bir dāye (2) geldi, emcegini aġzına vėrdi.

4. Yorum ve Tartışmalar

DK konuşucuları bağlamda *izin kipliği* işaretlerken öncelikli olarak istek anlamı işaretlemişler ve ardından izin talep edenin statüsü ve izin verenin yaptırım gücüne bağlı olarak söz konusu konuşucular için *koşula bağlı, koşula bağlı olmayan* ya da *isteğe bağlı olmayan* izin anlamı işaretlemişlerdir. *Koşula bağlı* izinler genellikle tahakküm altındaki izin talep edenlere verilmiştir. *Koşula bağlı olmayan* izinlerde, izin talep eden ve izin veren arasındaki statü farkı dikkati çekmektedir. *İsteğe bağlı olmayan* izinde ise izin verici herhangi bir izin isteği olmadan art alan bilgisine dayanarak dinleyici/dinleyicilere izin vermişlerdir. İzin kipliğinde olduğu gibi DK'de *zorunluluk kipliğinde* de statü farkı göze çarpmaktadır. Statü farkı dışında genel hükümler, toplumsal kurallar ve akıl yürütme sonucu da zorunluluk anlamı işaretlenmiştir.

DK'de gereklilik kipliği işaretlenirken her zaman dinleyici/dinleyicilerin çıkarı gözetilmiştir. Dinleyici her zaman yapılması/yerine getirilmesi salık verilen eylemi yerine getirme/getirmeme özgürlüğüne sahiptir. Konuşucular kimi zaman kendileri için de gereklilik anlamı kodlamışlardır. Buyrum kipliğinde ise otoritenin yaptırım gücü diğer deontik kiplik türlerine nazaran daha fazla hissedilmektedir. Otorite sahibi konuşucuların buyruklarının yerine getirilmemesi durumunda çeşitli yaptırımlar uygulanmıştır.

5. Sonuç

Oğuzların sosyal, dinî ve siyasal yaşamlarının anlatıldığı Dede Korkut Hikâyelerinde deontik kiplik işaretleyen kişi/kişiler toplumda üst düzey yöneticiler, ailede ise babadır. Oğuzlardaki sosyal ilişkileri düzenleyen Dede Korkut, konum itibarıyla yaptırım gücüne sahip kişilerden ayrılmaktadır. Dede Korkut söz konusu hikâyelerde kimi zaman zorunluluk, kimi zaman gereklilik, kimi zaman da izin anlamı kodlayıcısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut, Oğuz beylerine yeri gelince akıl verir ya da zorunluluk yükler ancak buyrum gücüne sahip değildir. Diğer taraftan Dede Korkut'un yükümleyici ifadeleri dinleyiciler tarafından sorgulanmaz, derhâl yerine getirilir. Bu bakımdan Dede Korkut'un doğrudan buyrum gücüne sahip olmasa da Oğuzların sosyal hayatlarının düzenleyicisi olarak dolaylı biçimde buyrum gücüne sahip olduğu söylenebilir. Siyasi ve sosyal otorite temsilcilerinin farklı bağlamlarda yükümlülüğe tabi olmalarından hareketle Dede Korkut Hikâyelerinin deontik yapısının durumsal nitelik gösterdiği söylenebilir.

Kaynaklar

Bhat, Shankara, *The Prominence of Tense, Aspect and Mood*, John Benjamin Publishing, Amsterdam, 1999.

Bybee, Joan; Revere, Perkins; Pagliuca, William, *The Evolution of Grammar Tense, Aspect, And Modality In The Languages of The World*, The University of Chicago Press, Chicago, 1994.

Bybee, Joan; Suzanne, Fleischman, "Modality in Grammar and Discourse: An Introduction Essay", *Modality in Grammar and Discourse*, John Benjamin Publishing, Amsterdam, 1995, ss. 1-14.

Cevizci, Ahmet, *Etiğe Giriş*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü , Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Corcu Gül, Demet, "Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlarının Anlam Yapısı Üzerine", *XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri,* Maltepe Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 101-114.

Corcu, Demet, "Zorunluluk Kipliği Belirtisi –mAlI'nın Anlamsal İç Yapısı", *Dilbilim Araştırmaları*, 2005, ss. 33-44.

Doğan, Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

Güven, Mine, "Kıbrıs Ağızlarında Gereklik Üzerine", *Dilbilim Araştırmaları*, 2015, ss. 1-24.

Larreya, Paul, "Towards a Typology of Modality in Language", *Modality in English, Theory and Description, Mouton De Gruyter*, Berlin, 2009, ss. 9-30.

Nuyts, Jan, "Modality: Overview and Linguistic Issues", *The Expression of Modality*, Mouton de Gruyter, Berlin, 2005, ss. 1-26.

Özçelik, Sadettin, *Dede Korkut Dresden Nüshası (Metin-Dizin)*, TDK Yayınları, Ankara, 2016.

Palmer, Frank Robert, *Mood and Modality*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.

Pehlivan, Gürol, *Dede Korkut Kitabında Yapı, İdeoloji ve Yaratım*, Ötüken Neşriyat İstanbul, 2015.

Salkie, Raphael, "Degrees of Modality", *Modality in English Theory and Description*, Mouton de Gruyter, Berlin, 2009, ss. 79-103.

Tepe, Harun, *Etik ve Metaetik*, Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Usta, Çiğdem, "Üçüncü Kişiye Emrin Semantiği", *Bilig*, Sayı 77, 2016, ss. 319-338.

Ziegeler, Debra, "Mood and Modality in Grammar", *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Elsevier, 2006, ss. 259-267.